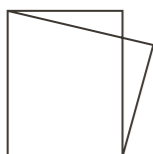

En klassiker genlæst

Michel Foucault: Overvågning og straf. Fængslets fødsel

Jens Erik Kristensen, lektor,
Danmarks institut for
Pædagogik og Uddannelse
(DPU), Aarhus Universitet

I 1975 udgav den franske filosof og idéhistoriker Michel Foucault bogen *Overvågning og straf* med undertitlen *Fængslets fødsel* efter tre-fire års forarbejde, der kan følges i hans nu offentliggjorte forelæsningsrækker ved Collège de France i perioden fra 1971-75.¹ Der er tale om et hovedværk og et tematisk knudepunkt i Foucaults forfatterskab, der videreudvikler nogle af hans centrale videnskabelige anliggender fra det tidligere forfatterskab og samtidig står som et af de mest indflydelsesrige og uomgængelige studier af fængslingens historie og fortsatte standhaftige status som den privilegerede, men lidet succesfulde straffeform i verden helt frem til i dag. Bogen vakte opsigt ved sin udgivelse og har af flere grunde sidenhen fået status som klassiker. Hvorfor skal jeg redegøre for i det følgende, hvor jeg også kort vil pege på to områder, hvor bogens teser, analyser og indsigter

har bevaret eller ligefrem fået fornyet aktualitet – dels i forhold til den aktuelle corona-pandemi, dels i forhold til eksplosionen i såvel de fysiske som de digitale overvågningsteknologier.

Der er mindst tre grunde til, at *Overvågning og straf* har fået klassikerstatus. Den første vedrører bogens umiddelbare anliggende og dens 'nutidshistorie' om 'fængslets fødsel' og fortsatte fiasko. Den anden angår måden, hvorpå Foucault analytisk greb sin historiske genealogiske analyse af fængslingen an. Den tredje de almene indsigter i moderne samfunds magt- og institutionsformer, som bogen præsenterede, og som har gjort den til en af den moderne historiske sociologiske klassikere.

Fængslets dobbelte fødsel

En af de umiddelbare anledninger til Foucaults studier af fængslingens historie

Der er mindst tre grunde til, at **Overvågning og straf** har fået klassikerstatus.

og aktualitet var, at der med fængselsrevolterne i USA, England, Frankrig og Italien i begyndelsen af 1970'erne på ny var blevet sat spørgsmålstegn ved fængslernes status og ved formålet med og effekterne af fængslingen som straffemetode. Revolterne havde synliggjort diskrepansen mellem fængslernes påståede resocialiserende formål og deres faktiske praksis og funktion som indespærringsanstalter. Det stod klart, at fængslet ikke var, hvad det strafferetsligt foregav at være og oprindeligt var tænkt som, nemlig en repressiv frihedsberøvelse med henblik på en positiv og præventiv forbedring og resocialisering af lovovertrædere. De var derimod blevet et sted, hvor de indsatte var berøvet alle rettigheder, udsat for vilkårlig repression og derfor snarere blev befæstet i deres kriminalitet end forbedret og resocialiseret.

Denne krise var den umiddelbare samtidsdiagnostiske anledning til, at Foucault fra 1971 og frem engagerede sig i fængselspolitikken og samtidig gav sig i kast med et tre-fire år langt genealogisk studie af fængslingens historiske tilblivelse og fortsatte aktualitet som moderne samfunds privilegerede strafferationalitet.² Hans ambition i disse studier var derfor ikke at skrive fængslernes konkrete institutionshistorie, selvom der også indgik elementer deraf. I stedet stillede han spørgsmålet om 'fængslets fødsel', som det hedder i bogens undertitel, på samme måde som han i sine tidligere bøger havde undersøgt 'asylets fødsel' (altså de moderne sindssygehospitalers opkomst) i *Galskabens historie* fra 1961, af *Klinikkens fødsel* (det moderne kliniske hospital) i 1963 og senere også *Biopolitikens fødsel* i 1979. Foucault ville undersøge, hvordan og hvorfor og under hvilke historiske

betingelser fængsling – altså den indespærrende frihedsberøvelse med henblik på korrektion, forbedring og resocialisering af de indsatte – på meget få år i begyndelsen af 1800-tallet blev den selvfølgelige og alment udbredte straffepraksis – og hvorfor den er forblevet det helt frem til i dag, hvor antallet af fængsler og fængslede i verden stort set siden bogens udgivelse i 1975 har været i voldsom vækst.³

Kort fortalt viser Foucault i sit meget detaljerede historiske studie, hvordan forskellige arter af fængsler og indespærring (fangehuller, kachotter, detentioner, arrester mv.) ganske vist har været kendt tidligere, men kun sjældent haft juridisk status som straffeforanstaltninger. Fængsling blev først et centralt led i de europæiske og amerikanske straffesystemer fra og med slutningen af 1700-tallet i kølvandet på de store

'humanistiske' reformer af enevældens offentlige og pinefulde korporlige straffereformer, der var båret af et simpelt afskrækkelsesformål. Ambitionen med disse reformer var dog ifølge Foucault ikke at straffe mindre, men at gøre straffene mindre kropslige og pinefulde og mere 'humane' og afmålte i forhold til forskellige typer af lovovertrædelser. Her bød fængslingen som frihedsberøvelsens simple og tidsbestemte form sig til som en mere effektiv, men også mere human og egalitær straffeteknologi i et samfund, hvor frihed jo netop var blevet et gode, der tilhører alle og oven i købet tillader en nøjagtig kvantificering af straffen på tid.

Det var en af de *juridisk-økonomiske* fordele ved fængslingen, men hertil føjede sig fra starten af de *moralsk-disciplinære* ambitioner om at benytte frihedsberøvelsen til at omforme, korrigere og resocialisere de indsatte individer. Det moderne fængsel blev således fra starten født og udstyret med en dobbelt funktion: en *repressiv* i form af den juridiske frihedsberøvelse og indespærring og en mere 'positiv' og *præventiv* korrektions- og forbedringsfunktion. I begyndelsen af sine studier var Foucault meget fokuseret på at analysere fængslet som en repressiv eksklusionsform, men han opdager gradvist i sine forelæsninger i 1972-73, at fængslets primære begrundelse ikke var den ekskluderende frihedsberøvelse. Forklaringen på, hvorfor fængslet blev den attraktive straffereform i reformerne af strafferetten, skulle derimod søges i det forhold, at fængslet blev født som et drivhus for de disciplinære teknologier, der havde udbredt sig op igennem 1700-tallet. Deres virke i fængslet var ekstra-juridisk og indføjede sig som et

disciplinært supplement til den juridiske domfældelse af lovovertræderens handlinger. Fængslet kom således til at dublere retsvæsenet og domstolene og havde ikke lovovertræderen, men derimod det forbryderiske individ eller den kriminelle person som sit anliggende og sin genstand. Forbryderen er ikke bare en, der har overtrådt loven, men et individ med en art fordoblet personlighed, hvis afvigelse, anormalitet og farlighed blev fængselsstraffens egentlige terapeutiske og præventive anliggende. Det var netop i kraft heraf, at medicinen og retspsykiatrien holdt deres indtog i strafferetten og straffepraktis, at kriminologien senere blev mulig, og at de moderne fængsler antog karakter af 'moralske hospitaler'.⁴ Hvor retsvæsenet forholdt sig juridisk til lovovertræderens gerninger og skyld og idømte straffen, forholdt det humanvidenskabelige regime sig normaliserende til den kriminelles personlighed – og dette var ifølge Foucault det egentlige indhold i påstanden om straffenes 'humanisering'.

Denne dobbelte funktion har helt frem til i dag gjort fængslingen til en tvetydig, omstridt og krisefyldt straffereform, der systematisk sammenblander det juridisk-politiske spørgsmål om *retten til at straffe* lovovertrædelser med humanvidenskabelige teknikker til *moralsk forbedring*, normalisering og resocialisering af individer. Midlerne til det sidste var brugen af disciplinære magtteknologier såsom isolation i celler, tvangsarbejde og fremfor alt den vedvarende og systematiske overvågning af de enkelte indsatte. Den juridiske *straf* og den disciplinære *overvågning* blev hermed knyttet intimt sammen, hvilket fremgår af det forhold, at de nye fængsler fra begyndelsen af 1800-tallet

og frem blev indrettet arkitektonisk som panoptiske fængsler, der sikrede, at de indsatte gøren og laden altid kunne iagttages, sanktioneres, eksamineres og korrigeres. Som Foucault demonstrerer i bogens centrale 3. del, så blev den gennemgående arkitektoniske model for de nye fængsler og for andre disciplinære anstalter – som skoler, hospitaler, værksteder mv. – udarbejdet af den engelske filosof Jeremy Bentham i 1791 i form af ideen om et *panoptikon*, altså et 'opsynshus' indrettet således, at den arkitektonisk muliggjorde en allestedsnærværende og permanent overvågning af de indsatte. Dens elementære princip bestod i at adskille det at se og det at blive set (Bentham 2011). Ideen var, at den arkitektoniske indretning af fængslet som et panoptikon og visheden om altid at være overvåget ville afrette, forbedre og 'helbrede' de indsatte, idet de ville internalisere den permanente overvågning som en selvovervågning og selviagttagelse. I forlængelse af Nietzsche beskrev Foucault denne inderliggørelse af den ydre overvågning som installationen af 'sjælen' som krop-pens fængsel.

Etableringen af fængsler som den almene straffereform var i de fleste vestlige lande fuldført omkring 1840.⁵ Ifølge Foucault har fængslet som straffereform dog aldrig kunnet leve op til sit ideelle dobbelte formål om at reducere lovovertrædelser og kriminalitet ved at forbedre og resocialisere de kriminelle. Hans provokerende påstand var derimod, at fængslet har været kontraproduktiv i forhold hertil: under foregivelse af at resocialisere har de snarere produceret kriminelle og skabt kriminelle karrierer som led i politiets kontrol med samfundets illegaliteter. Mere overordnet var det

Overvågning og straf var kort sagt Foucaults første og mest systematiske forsøg på at udarbejde og afprøve en ny magtanalytik i form af det, han **med fokus på kroppen** kaldte for 'magtens mikrofysik'.

hans pointe, at fængslet i den moderne verden har været epicenteret for en ny form for social kontrol, der under påskud af at forebygge og forbedre har udbredt disciplinære overvågnings- og normaliseringsformer til stadig flere områder, institutioner og professioner. Ved således at redegøre for fængslets fødsel kunne Foucault kaste et grelt lys over den aktuelle utilfredshed og revolterne: overvågning og straf (bogens titel) er intimt forbundet, og under humaniseringen af straffene finder man den langsomme udbredelse af en normaliserende aktivitet i vore samfund, der systematisk udhuler retten. Med fængslet som centrum har man været vidne til en ny disciplinær magtøkonomis ekspansion: det fængselsagtige system har bredt sig ud i alle rum med en hær af normalitetsdommere.

Foucault antyder sågar i bogens afslutning, at fængslet i kraft heraf

skulle være på vej til at overflødiggøre sig selv, i takt med at de fængselsagtige former for disciplin, overvågning og normalisering i mellemtiden var blevet udbredt til samfundets øvrige institutioner og blevet en del af det disciplinære samfunds almene normaliseringsmagter. Denne prognose kom dog ikke til at holde stik. Fængslerne var ikke på vej til at forsvinde i 1975 – tværtimod har det globale omfang af fængsling lige siden været stærkt stigende. Det anslås, at der i dag er mere end 10 millioner mennesker indespærret i verdens fængsler – og af disse tegner USA sig alene for omkring 2,3 millioner, hvoraf langt størsteparten er sorte amerikanere. Her har man gennem årtier været vidne til en bølge af masseindespærring og et fængsel-sindustrielt kompleks, hvor fængsling som straffereform har afskallet og opgivet de resocialiserende og forbedrende ambitioner og er regredieret til simpel eksklusion og eksilering af især fattige

sorte befolkningsgrupper i henhold til paroler om strengere straffe, 'tough on crime' osv. (jf. Sharma 2009; Nielsen 2009; Wacquant 2009).

Dette prognostiske fejlskud ændrer dog ikke ved, at *Overvågning og straf* er forblevet et uomgængeligt hovedværk og i den henseende en klassiker, når det handler om det moderne fængselsvæsens historie og aktualitet. Det peger blot på, at de politiske og reformatoriske effekter af Foucaults bog forblev svage; den var en teoretisk succes, men den havde ikke meget at byde på, når det kom til spørgsmålet om, hvad der så straffepolitisk kunne eller burde erstatte fængselsstraffen.⁶

Så vidt det konkrete historiske og samtidsdiagnostiske indhold i *Overvågning og straf*. Der er som nævnt to andre grunde til, at bogen er blevet en klassiker, som kort skal nævnes.

Åbningen af en ny form for magtanalytik

En klassiker blev *Overvågning og straf* for det andet på grund af den måde, hvorpå Foucault historisk og analytisk greb sine studier af straf og fængsling an. Han leverede hverken en retshistorisk, en institutionshistorisk eller en sociologisk analyse af fængselsstraffen. I stedet gik han også her i Nietzsches fodspor og antyder i al ubeskedenhed på smudsomslaget til den franske udgave af *Overvågning og straf*, at han anså bogen for at være et bud på en opdateret og moderne udgave af Nietzsches *Moralens Genealogi* fra 1887. Man kan faktisk læse Foucaults bog som en historisk-analytisk udfoldelse af især aforisme 13 i 2. bog af *Moralens Genealogi*, hvor Nietzsche påpeger, at man ikke længere ved, hvad der er meningen med at straffe, og derefter gennemspiller 11 forskellige begrundelser for at straffe, der historisk og aktuelt har gjort sig gældende, heriblandt den, som Foucaults analyse kredser om – straf som forbedring (jf. Nielsen 2009).

Foucault genfremsatte dog ikke blot Nietzsches spørgsmål, han forsøgte sig også med en modernisering af Nietzsches famøse begreb om 'viljen til magt' og hans historiske analytik i form af en *genealogisk magtanalytik*, der tog afsæt i et andet af Nietzsches principper, nemlig princippet om at undersøge historiske og kulturelle fænomener med "kroppen som ledetråd" ('am Leitfaden des Leibes'). Foucault ville i tråd hermed "undersøge formforandringer i straffemetoderne med udgangspunkt i en kroppens politiske teknologi" på en sådan måde, at man "på én gang ville kunne forstå, hvordan mennesket, sjælen, det normale eller anormale

individ er kommet til for at fordoble forbrydelsen som objekt for strafferetslig intervention, og på hvilken måde en særlig underkastelsesmåde har kunnet lade mennesket fødes som objekt for viden og for en diskurs med 'videnskabelig' status" (Foucault 1975, s. 28; egen oversættelse – fejl i dansk oversættelse: Foucault 2002, s. 38).

Han fandt som antydet nøglen til at forstå fængslingens sejrsgang som straffeform i den historiske udbredelse af de disciplinære magt- og kropsteknologier fra slutningen af 1600-tallet og frem. I sin analyse af disse kunne han vise, hvordan de på en og samme tid er individualiserende og normaliserende og som sådan lå til grund for den normaliseringsmagt, der i tæt alliance med de nye humanvidenskaber som medicin, psykiatri, psykologi, sociologi, pædagogik kom til at præge moderne samfund og dets mange institutioner – herunder fængslet.

Overvågning og straf var kort sagt Foucaults første og mest systematiske forsøg på at udarbejde og afprøve en ny magtanalytik i form af det, han med fokus på kroppen kaldte for 'magtens mikrofysik'. Han gjorde i den forbindelse forståelser af magt og pegede samtidig på det intime forhold mellem magt og viden på det humanvidenskabelige område. Det banede vejen for hans senere studier af de biopolitiske magtformer og senere igen af guvernementalitetens historie. *Overvågning og straf* blev i kraft heraf også en klassiker i moderne magtteori og magtanalytik og har på dette område affødt reolmetre af receptions litteratur.

Det moderne samfund som et disciplinært overvågningssamfund
En klassiker er *Overvågning og straf* endelig for det tredje blevet, fordi den ikke blot fortæller historien om det moderne fængsels fødsel og udvikling, men også afdækker nogle grundlæggende og almene træk ved det moderne kapitalistiske samfund. Foucault ville belyse og forstå sit specifikke anliggende – fængslet – ud fra opkomsten og almene udbredelse af de disciplinære magtteknikker og institutioner i løbet af 1700- og 1800-tallet, men kom i sine analyser til at pege på dannelsen af det disciplinære overvågningssamfund og dets normaliseringsmagter på en måde, der rakte langt ud over fængselsvæsenet⁷. Han viste i sine analyser, at disciplinære teknikker og normaliseringsprocedurer har spillet en nøglerolle, ikke blot når det kommer til kapitalismens udvikling og til betingelserne for udbredelse af demokrati og menneskerettigheder, men fremfor alt for etableringen af humanvidenskaberne og hele det moderne institutionsnetværk, hvor man professionelt har med mennesker at gøre i henhold til bestemte formål. Kort sagt alle de steder, hvor det handler om at dressere, afrette, opdrage, helbrede kroppe og kræfter og gøre individer føjelige og nyttige gennem overvågning, sanktion, klassifikation, eksamination, registrering, normalisering. Disse indsigter har bidraget til at give *Overvågning og straf* status af et historisk-sociologisk hovedværk på linje med andre af den moderne sociologis klassikere fra Max Weber og Norbert Elias og frem til i dag.

Værkets aktualitet

Det kan diskuteres, om vi stadig befinder os i et disciplinært samfund, men mange af de disciplinære normaliseringsformer, som Foucault afdækker i *Overvågning og straf*, gør sig ikke desto mindre stadig gældende også i dag i vore institutioner såvel som i hverdags- og arbejdslivet. Og hans udsagn mod slutningen af bogen om, at "normalitetsdommerne er til stede overalt", gælder uformindsket i dag her små 50 år efter. Særligt to aktuelle fænomener har dog givet Foucaults teser og analyser i bogen (og i andre af hans skrifter) en uhyggelig aktualitet og relevans.

Det ene er den globale håndtering af corona-pandemien, der har reaktualiseret en række af de 'arkaiske' strategier til bekæmpelse af epidemiske sygdomme, hvis samspil Foucault pegede på som nøglen til at forstå det specifikke ved fængselsinstitutionens virke (Foucault

2002, s. 211ff.). Det er på den ene side middelalderens bekæmpelse af spedalskheden gennem eksklusion, eksilering og forvisning, hvor det handler om at afskære kontakt mellem menneskegrupper; denne strategi beror ifølge Foucault på den evigt genkommende drøm om det rene fællesskab, der bygger på eksklusion af bestemte grupper. På den anden side finder vi de senere strategier og forholdsregler i forbindelse med pestudbrud, hvor det handler om den individualiserende fiksering, isolation og (hus-)arrest og den omhyggelige opdeling og kontrollerende overvågning af byens rum. Denne strategi rummer ifølge Foucault drømmen om det disciplinerede samfund og den perfekt styrede stat, der afvikler al uorden.

Det andet fænomen, der har givet Foucaults historiske analyse en uhyggelig aktualitet, er de seneste årtiers voldsomme ekspansion af både den fysiske kameraovervågning af offent-

lige og institutionelle rum i form af et allestedsnærværende *urbant panoptikon*, men frem for alt den eksplosion af mere diskret digital overvågning, der har ledsaget den globale udbredelse af internettet, de sociale medier og søgemaskiner (Facebook, Google mv.). Med sidstnævnte er der tale om et nyt digitalt panoptikon, der ikke blot overvåger den enkeltes individuelle og private adfærd og færden, men tilmed udnytter og kapitaliserer de data, som vi enkeltvis og frivilligt efterlader i vores færden på nettet. Det er tiltag, der har resulteret i den såkaldte 'overvågningskapitalisme' med techgiganterne som hovedaktører (Zuboff 2019). Selvom begge typer af overvågning er nye, så bygger de på mange af de principper, som Foucault peger på i sin analyse af Bentham's klassiske panoptikon som 'magtens øje' Jf. Foucault (2011).

REFERENCER

Bentham, J. (2011) [1791]. *Panoptikon eller opsynshuset*. I Lyhne, V. (red.). *Panoptikon – magtens øje*. Aarhus: Klim, s. 45-133.

Borch, C. (2005). *Kriminalitet og magt. Kriminalitetsopfattelser i det 20. århundrede*. København: Forlaget Politisk Revy.

Donzelot, J. (1986). Les mésaventures de la theorie. A propos de ‘Surveiller et punir’ de Michel Foucault. *Le Débat* 41.

Foucault, M. (1975). *Surveiller et punir. Naissance de la prison*. Paris: Editions Gallimard.

Foucault, M. (1999) [1975]. *Les Anormaux. Cours au Collège de France 1974-1975*. Paris: Gallimard/Le Seuil.

Foucault, M. et al. (1980). *Impossible Prison*. Paris: Edition du Seuil.

Foucault, M. (2002) [1975]. *Overvågning og straf. Fængslets fødsel*. Frederiksberg: DET lille FORLAG.

Foucault, M. (2011) [1977]. Magtens øje – samtale med Michel Foucault. I Lyhne, V. (red.). *Panoptikon – magtens øje*. Aarhus: Klim, s. 135-158.

Foucault, M. (2013). *La société punitive. Cours au Collège de France 1972-1973*. Paris: Gallimard/Le Seuil.

Foucault, M. (2015). *Théories et institutions pénales. Cours au Collège de France 1971-1972*. Paris: Gallimard/Le Seuil.

Nielsen, H.B. (2009). På udkik efter de nye strategiske konfigurationer. Interview med Jens Erik Kristensen. *Slagmark*, 55, s. 63-76.

Nietzsche, F. (1993). *Moralens oprindelse*. Frederiksberg: DET lille FORLAG

Ringelheim, F. (2009) [1983]. Hvad forstår vi ved at straffe? Interview med Michel Foucault. *Slagmark*, 55, s. 51-62.

Scharff Smith, P. (2003). *Moralske teknologier. Det moderne fængselsvæsens gennembrud 1770-1870*. København: Forlaget Forum.

Sharma, D. (2009). Det interne eksil – om samtidens amerikanske fængsler. *Slagmark*, 55, s.77-88.

Wacquant, L. (2009). *Punishing the Poor. The neoliberal government of social insecurity*. Durham: Duke University Press.

World Prison Population List: https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/wpp1_12.pdf.

Zuboff, S. (2019). *Overvågningskapitalismens tidsalder. Kampen for en menneskelig fremtid ved magtens frontlinje*. København: Informations Forlag.

NOTER

¹ Det drejer sig om forelæsningsrækkerne fra 1971-72 Théories et institutions pénales, fra 1972-73 La société punitive og fra 1974-75 Les Anormaux – Foucault 2015, 2013, 1999.

² I januar 1971 tog Foucault sammen Jean-Marie Domenach initiativ til dannelsen af gruppen GIP (Groupe d’Information sur les Prison), der omfattede bl.a. Gilles Deleuze, Robert Castel, Jacques Donzelot og Jacques Rancière. Gruppen udgav et tidsskrift, hvor de indsatte selv kunne komme til orde, arrangerede pressekonferencer og demonstrationer imod fængslernes repressive karakter og samfundsmæssige funktioner og grundlæggende stillede spørgsmålstegn ved fængslernes nødvendighed og berettigelse.

³ Jf. World Prison Population List 2020.

⁴ Udtrykket brugtes herhjemme i 1885 af fængselslærer H.W. Kaalund om sin arbejdsplads, Vridsløselille Forbedringshus, et moderne panoptisk fængsel, der blev åbnet i 1859 efter amerikansk forbillede. Jf. Scharff Smith 2003, s. 16-21.

⁵ I Danmark med etableringen af den Kongelige Fængselskommission i 1840, der skulle ændre det danske strafferets- og fængselsvæsen og i henhold til de udenlandske reformer og fængselsystemer (Philadelphia-systemet med isolationsceller og Auburn-systemet med arbejdstvang). Det resulterer i opførelsen af Horsens Statsfængsel, der tages i brug i 1853, og af Vridsløselille Statsfængsel, der tages i brug i 1859. Nyborg Statsfængsel åbnes i 1913, men derefter differentieres det danske fængselsystem stadig mere med den Borgerlige Straffelov af 1930, der trådte i kraft i 1933 og stadig gælder. Foucaults studier og perspektiv er herhjemme på eksemplarisk vis blevet udfoldet på danske forhold i Scharff Smith (2003) og – særligt hvad kriminologiens historie angår – i Borch (2005).

⁶ Jf. Foucaults egne retrospektive overvejelser i 1983 i Ringelheim (2009). Foucaults tvetydige forhold til de strafferetslige reformmuligheder præsenteres og diskuteres udførligt i Donzelot (1986). En mere udfoldet og aktuel kritik af Foucaults prognostiske tese om fængslets opløsning finder man bl.a. i Loic Wacquant (2009).

⁷ I den lakoniske fodnote, der brat afslutter bogen, hævder Foucault således, at det er dette kompleks, der har været hovedanliggendet i bogen: ”Jeg afbryder her denne bog, som skal tjene som historisk baggrund for diverse studier af normaliseringsmagten og dannelsen af viden i det moderne samfund.”(Foucault 1975: 315 – d.o. 363).